

Covid-19 Outbreak Perception Among Religious Personnels in Ağrı City

Ersin SAVAŞ*

Fazlı POLAT**

Abstract

The Covid-19 outbreak continues to have a significant impact on social life worldwide. As a matter of fact, some of these effects can be seen today, while others will be understood after a certain period of time. Therefore, it does not seem possible for religious life to remain an exception from these current and future changes and transformations in society. Therefore, this study aims to read a certain aspect of this social reality. This reading effort was made using the qualitative method and with an understanding / explanatory analysis approach. An in-depth interview was used as a data collection technique. As a sample, 21 officials involved in religious life in Ağrı were chosen. As a result, it was understood that religious officials considered the Covid-19 epidemic as a test rather than a religious punishment. Religious officials in the sample describe this epidemic as fate. Another result obtained as a result of the research is that religious officials see themselves as an important factor in combating the epidemic. The majority of the religious officials in the research sample were caught in the Covid-19 epidemic. 6 religious officials also provided religious services to citizens caught in the epidemic.

Keywords: Ağrı, Covid-19 Outbreak, Religious Life, Religious Personnel, Research.

Ağrı İlinde Din Görevlilerinde Covid-19 Salgını Algısı

Ersin SAVAŞ

* Research Assistant, University of Ağrı İbrahim Çeçen Faculty of Islamic Sciences, Department of Philosophy and Religious Sciences, Branch of Sociology of Religion, Ağrı/Turkey.
Arş. Gör, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, Ağrı, Türkiye.

esavas@agri.edu.tr

ORCID 0000-0002-9603-2749

** Professor Doctor, University of Atatürk Faculty of Theology, Department of Philosophy And Religious Studies, Department of Sociology of Religion. Erzurum, Turkey.
Profesör Doktor, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, Erzurum, Türkiye

fpolat@atauni.edu.tr

ORCID 0000-0002-1332-531X

Type / Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 05 April / Nisan 2021

Accepted / Kabul Tarihi: 20 April / Nisan / 2021

Published / Yayın Tarihi: 11 July / Temmuz 2021

Volume / Cilt; Issue / Sayı; Pages / Sayfa: 539-555.

Suggested ISNAD Citation: Ersin Savaş, Fazlı Polat, "Ağrı İlinde Din Görevlilerinde Covid-19 Salgını Algısı", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/16 (Temmuz-July 2021), 539-555.

www.dergipark.org.tr

Fazlı POLAT

Öz

Covid-19 salgını dünya çapında toplumsal hayat üzerinde oldukça önemli etkiler bırakmaya devam etmektedir. Nitekim bu etkilerin bazıları bugün hali hazırda görülebilirken bazıları ise belli bir zaman sonra anlaşılacaktır. Dolayısıyla toplumda bulunan şimdiki ve gelecekteki bu değişim ve dönüşümlerden dinî hayatın istisna kalması pek mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle bu çalışma da bu sosyal gerçekliğin belli bir yönünü okuma amacı taşımaktadır. Bu okuma gayreti de nitel yöntem kullanılarak ve anlayıcı/açıklayıcı analiz yaklaşımı ile yapılmıştır. Veri toplama tekniği olarak derinlemesine mülakat kullanılmıştır. Örneklem olarak Ağrı'da dinî hayatın içinde bulunan 21 görevli seçilmiştir. Sonuç olarak ise din görevlilerinin Covid-19 salgını dinî bir ceza olarak değil de bir imtihan olarak değerlendirdikleri anlaşılmıştır. Örneklemde bulunan din görevlileri bu salgını kader olarak nitelendirmektedirler. Araştırma neticesinde elde edilen bir diğer sonuç da din görevlilerinin kendilerini salgınla mücadelede önemli bir unsur olarak görmeleridir. Araştırma örneğinde yer alan din görevlilerinin çoğunluğu Covid-19 salgınına yakalanmıştır. 6 din görevlisi de salgına yakalanan vatandaşlara dinî hizmette bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ağrı, Covid-19 Salgını, Dinî Hayat, Din Görevlisi, Araştırma.

GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca ölümcül birçok salgınla karşılaşmıştır. Bunlardan birkaç tanesine kısaca değinilmesi konunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu çerçevede; 1347-1351 yılları arasında Avrupa'da etkili olan "Kara Veba", 1817'de Japonya'da başlayan ve Paris-Londra olmak üzere farklı yerlere yayılan Kolera salgını, 1918 "İspanyol Gribi" ve 1968-1969 yılları arasında Hong Kong'da çıkıp yaklaşık bir milyon insanın ölümüne neden olan "Asya" ya da diğer ismi ile "Çin Gribi" bu minvalde sayılabilir.¹ Bunlar arasında özellikle dikkat çeken "İspanyol Gribi" olarak adlandırılan salgındır. 1918 yılında başlayan² ve üç dalga olarak seyreden³ bu salgına yakalananların 500 milyon, ölenlerin ise 50 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir.⁴

Yakın sayılabilecek zamanda ise salgınlar açısından 2002 ve 2012 yılları önem arz etmektedir. Nitekim Kasım 2002 tarihinde ilk SARS vakası tespit edilmiştir. Hastalığı teşhis

¹ Recep Arslan, "Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Covid-19", *Göller Bölgesi Aylık Ekonomi ve Kültür Dergisi* 8/85 (2020), s. 35-41.

² Murat Yolun. *İspanyol Gribinin Dünya ve Osmanlı Devleti üzerindeki etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman Üniversitesi, (2012):6.

³ Temel, Mustafa Kemal. *1918 Grip Pandemisi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, (2012):74.

⁴ <https://www.medicalpark.com.tr/ispanyol-gribi/hg-2471> Erişim Tarihi: 06.03.2021.

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52473039> Erişim Tarihi: 06.03.2021.

eden Dr Ubani de ilgili hastalıktan vefat etmiştir.⁵ Bu bağlamda ilk SARS vakası Çin'in Guangdong eyaletinin Foshan şehrinde kaydedilmiştir.⁶ Sonrasında ise 2012 yılında Arabistan'da *MERS CoV* vakası tespit edilmiştir. SARS CoV'dan 8.000 kişi etkilenip 700 ölüm olurken⁷, MERS CoV'dan ise 791 kişinin öldüğü bilinmektedir.⁸ Hem SARS CoV hem de MERS CoV isimlerinden de anlaşılacağı üzere koronavirüs kaynaklıdır.

Günümüze gelirse Covid-19 olarak isimlendirilen bir diğer koronavirüs tipi salgın ise Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkmıştır. Akabinde Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından 11.03.2020 tarihinde "Pandemi" ilan edilmiştir.⁹ Salgının başlangıcından günümüze (06.03.2021) kadar dünya genelinde 115.653.459 vaka ve 2.571.823 de ölüm olduğu görülmektedir.¹⁰

Salgınların toplumsal hayatı önemli ölçüde dönüştürdüğü bilinmektedir. Bu dönüşümlerden dinî hayat da hatırı sayılır oranda etkilenmektedir. Din görevlileri de toplumla din kurumu arasındaki bağı oluşturan hizmetliler olduğundan onların salgınla ilgili fikirleri oldukça önem ve değer kazanmaktadır. Bu noktada Covid-19 salgını döneminde din görevlileri ile alakalı bir saha çalışmasına rastlanmaktadır. Fakat ilgili çalışma din görevlileri ile cami cemaati arasındaki ilişkiye odaklandığından bu çalışmanın ele aldığı noktadan farklılaşmaktadır.¹¹ Yine Çapcıoğlu ve Kaya'nın¹² çalışması oldukça mühim bir çalışma olarak dikkat çekmektedir. Fakat bu araştırma ilgili araştırmadan örneklem grubu ile ayrılmaktadır. Çünkü bu araştırmanın örnekleme halkın oldukça itibar gösterdiği ve halk arasında "Molla" olarak anılan din görevlileri de dâhil edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışma bu yönüyle alan yazındaki diğer tüm çalışmalardan ayrılmaktadır.

Yukarıda işaret edilenler ışığında bu çalışmada da din görevlilerinin Covid-19 salgını ile alakalı algıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Din görevlilerinin ilgili süreci nasıl

⁵ Sampathkumar, Priya, Temesgen, Zelalem, Smith, Thomas, Thompson, Rodney. "SARS: Epidemiology, Clinical Presentation, Management, And Infection Control Measures", *Mayo Clinic Proceedings, Volume 78, Issue 7* (July 2003): 882.

⁶ Asiye Durmaz Akyol. "Şiddetli Akut Solunum Yetmezliği Sendromu SARS Ve Korunma Önlemleri SARS." *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 21/2 (2005): 108.

⁷ Muhsin Akbaba, Burak Kurt, Ersin Nazlıcan. "Yeni Coronavirus Salgını: MERS-CoV." *Turkish Journal of Public Health*, 12/3, (2014): 218.

⁸ Feim Gashi. "Koronavirüse Yakalanmış Kişilerde Tedavi Döneminde Dini Başa Çıkmanın Etkisi" *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1 (2020): 91.

⁹ Muhittin İml. "Kutsal Dünyanın Virüsle İmtihani: Post-Pandemik Dönem ve Din." *Dini Araştırmalar*, 23/57 (2020): 68-69.

¹⁰ <https://covid19.tubitak.gov.tr/dunyada-durum> Erişim Tarihi: 06.03.2021.

¹¹ Gültekin, Mehmet Bekir. "Covid-19 Pandemisi Sürecinde Din Görevlileri-Cami-Cemaat İlişkileri (Ankara/Yenimahalle Örneği)" *Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/2 (2020): 131-164.

¹² İhsan Çapcıoğlu. Emine Kaya. *Pandemi Döneminde Türkiye'de Dini Hayat*, Ankara: Diyanet-Sen. (2021).

değerlendirdikleri, salgın dönemini dinle nasıl irtibatlandırdıkları çalışmanın başlıca odaklandığı meseleler arasındadır.

1. Yöntem ve Örneklem

Çalışmada nitel yöntem esas alınmıştır. Analiz noktasında ise anlayıcı/açıklayıcı yaklaşım benimsenmiştir. Veri toplama tekniği olarak ise derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Örneklem olarak Ağrı İli evreninde bulunan 21 din görevlisi seçilmiştir. Önceden hazırlanan açık uçlu sorular örneklemde bulunan din görevlilerine yöneltilip onların bu sorular üzerinden salgın sürecini nasıl değerlendirdikleri okunmaya çalışılmıştır. Söz konusu mülakatlar video ortamında kayıt altına alınıp daha sonra deşifresi yapılmıştır. Ardından ortaya çıkan metinlerde din görevlilerinin salgın sürecini ile alakalı benzeşen ve ayrışan yaklaşımları tespit edilmeye çalışılmıştır. Benzeşen ve ayrışan noktalar anlayıcı/açıklayıcı yaklaşımla değerlendirilmeye gayret edilmiştir.

Çalışmanın örnekleminde bulunan 21 din görevlisinin 6 tanesi imam-hatip, 5 tanesi Kur'an kursu görevlisi, 5 tanesi medrese eğitimi alan ve medrese eğitimi veren molla ve 5 tanesi de müezzin-kayyım olarak görev yapmaktadır. Medrese eğitimi yapan 5 tane molladan da; 3 tanesi mollalık görevi yanında aynı zamanda imam-hatip, 1 tanesi Kur'an kursu öğreticisi ve 1 tanesi de üniversite öğretim üyesidir.

Örneklemdaki din görevlilerine derinlemesine mülakat esnasında şu sorular yöneltilmiştir:

1. Sizce Covid-19 Salgını dinî bir ceza mıdır?
2. Covid-19 Salgınından dolayı hastalanmak veya vefat bir kader midir?
3. Dünyada zaman zaman ortaya çıkan salgın Allah'ın toplumu bir cezalandırması olarak değerlendirebilir miyiz?
4. Salgında ölenlerin dinî anlamda sizce hükmü nedir?
5. Salgından vefat eden bir yakınınız oldu mu olduysa ne hissettiniz?
6. Salgın döneminde cemaatinizde bir artma veya azalma oldu mu?
7. Salgın döneminde camilerde bir kısıtlamaya gerek var mıydı?
8. Sizce din görevlileri salgını kontrol altına almada nasıl bir rol üstlenebilir?
9. Kısıtlamalara uymayanlar dinî anlamda hata etmiş olurlar mı?
10. Salgın döneminde görevinizle ilgili özel bir çabanız oldu mu?
11. Salgına yakalandınız mı? Yakalandıysanız aldığınız dinî eğitim hastalıkla başa çıkmada nasıl bir etki yaptı?
12. Cemaatinizin salgınla ilgili soruları oluyor mu?
13. Salgından vefat etmiş birine dinî hizmette bulundunuz mu? (Cenaze Yıkama, Cenaze namazını kıldırma vs.)

14. Vaaz ve hutbelerinizde salgını işlediniz mi konuyu kendiniz mi hazırladınız yoksa diyanetten mi geldi?
15. Bu hastalıktan tanıdıklardan ölen biri oldu mu olduysa gündelik yaşamı nasıldı ibadetlerini yapar mıydı temizliğe dikkat eder miydi çevresiyle ilişkileri nasıldı?

2. Bulgular

Derinlemesine mülakat esnasında daha önce belirtildiği gibi çalışma örneklemindeki din görevlilerine 15 soru sorulmuştur. Bu 15 sorudan 3 tanesi Covid-19'a yaklaşım biçimi ile ilgiliyken, 12 tanesi ise Covid-19'un etkileri bağlamında değerlendirilebilir. Bu sebeple din görevlilerinin hastalığa yaklaşım biçimleri ve hastalığın etkileri üzerine olan değerlendirmeleri ayrı başlıklar altında okunacaktır.

2.1. Din Görevlilerinin Covid-19'a Yaklaşım Biçimi

Araştırmada örneklemedekilere hastalığı ceza olarak tanımlayıp tanımlamadıkları sorulmuştur. Örneklemedekilerin 9 tanesinin Covid-19 hastalığını imtihan olarak, 7 tanesinin uyarı olarak, 4 tanesinin ceza olarak ve 1 tanesinin de rahmet olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Covid-19 hastalığını ceza olarak gören 4 din görevlisi medrese hocalarından oluşmaktadır.

Covid-19 hastalığını imtihan olarak görenlerden biri olan İH3 (İmam-Hatip, Ağrı, 54 Yaş, Erkek, Ön Lisans, Ağrı/Merkez, Meslekte 35 Yıl) meseleyi şöyle değerlendirmektedir: *"Ceza değildir. Çünkü Kuran-ı Kerim'de Mülk suresinde (Mülk Suresi 2. Ayeti okuyor) "Hanginizin daha iyi işler yapacağını denemek için sınamak için ölümü ve hayatı yaratan O'dur." Diyor Cenabı Hak. Bu hastalıkların tamamı bir imtihandır."* Katılımcı din görevlisinin yaklaşımı metinden de anlaşılacağı üzere Covid-19 hastalığının imtihan olarak görülmesi yönündedir. İlgili din görevlisinin fikrine dayanak olması bakımından Kur'an-ı Kerim'den iktibas yaptığı da görülmektedir.

Covid-19'u uyarı olarak gören din görevlilerinden olan MK1 (Müezzin-Kayyım, Ağrı, 40 Yaş, Erkek, Ön Lisans Mezunu/İslami İlimler Fakültesi Öğrencisi, Ağrı/Merkez, Meslekte 9 Yıl) durumu şöyle değerlendirmektedir: *"Bana göre benim açımdan yani mesela Allah-u Teâlâ bunu bir uyarı olarak bize vermiştir."*

Covid-19'u ceza olarak gören M4 (Molla/İmam-Hatip, Ağrı, 35 Yaş, Erkek, Ön Lisans, Ağrı/Merkez, Meslekte 9 Yıl) fikrini şöyle temellendirmektedir:

"Hocam dini ceza elbette ki kesinlikle. Hani geçmiş kavimlere baktığımız zaman Cenabı Allah Kur'an-ı Kerim'de bize geçmiş kavimlerin örneklerini vermekte. Âd kavmi, Semut kavmi gibi insanlar tarih boyunca zaman zaman Cenabı Allah'ın çizmiş olduğu çizgiden sapmışlardı. Cenabı Allah bunları ikaz etmek için evvela peygamberler göndermiştir. Ardından ikaz geçerli olmadığı"

zaman, yani insanlar emre uymadığı zaman bu defa bir türlü ceza yöntemi diyebileceğimiz azaplar ile insanları terbiye etmiştir."

M4'ün Kur'an'da helak edildiklerine değinilen kavimlerden örnek getirmek suretiyle Covid-19'un da dinî/ilahî bir ceza olduğunu savunduğu anlaşılmaktadır. M4, bu durumun sebebi olarak ise insanların dinen doğru olan yoldan ayrılmalarını göstermektedir.

Covid-19'u araştırma örneğinde rahmet olarak gören tek din görevlisi olan KKÖ5 (Kur'an Kursu Öğreticisi, Ağrı, 40 Yaş, Erkek, Lisans, Ağrı/Merkez, Meslekte 12 Yıl) ise meseleyi şöyle değerlendirmektedir:

"Ceza olarak görmüyoruz. Rabbimizden gelen her şey bizim için rahmettir. Biz içe fotoğrafın içerisindeki rahmeti görürsek öncelikle şimdi Covid'in şöyle dünya üzerindeki etkisine baktığımızda bence güzel bir yönü vardı ki. Nice mazlumların üzerine yağın bombalar vardı. Bu bombalar bu Covid vesilesiyle kesildi. Nice kendilerini bu dünyanın hükümrani zanneden zalimler topluluğunun yerle yeksan olduğuna şahit olduk. Bundan dolayı ben rahmet tarafını görüyorum. Azap tarafı olarak görmüyorum nice çünkü Rasulullah (s.a.v.) de "Veba mümin için rahmettir, kâfir için azaptır." Buyuruyor."

KKÖ5'e göre Covid-19 hastalığı dünyada zulme uğrayanların zulümden kurtulması için bir vesile olmuştur. Dolayısıyla hastalığın bu yönü incelenmelidir.

Hastalığa yaklaşım bağlamındaki bir diğer soru olan Covid-19'a yakalanmanın kader olup olmaması sorusunda ise din görevlilerinin tamamı aynı görüştedir. Bu çerçevede araştırma örneğinde bulunan 21 din görevlisi Covid-19'a yakalanmayı kader olarak değerlendirmektedir. Fakat din görevlilerinin tedbir ve kurallara riayeti sıklıkla vurguladıkları dikkat çekmektedir. Bu minvalde İH4'ün (İmam-Hatip, Ağrı, 26 Yaş, Erkek, Ön Lisans, Ağrı/Merkez, Meslekte 6 Yıl) değerlendirmesi özellikle öne çıkmaktadır:

"Kıymetli hocam, bela ve musibetleri üç grupta değerlendirebiliriz. Birincisi, insan iradesinin söz konusu olmadığı bela ve musibetler. Örneğin doğal afetler, sel felaketleri gibi bunlar. Bunların olmasında insanoğlunun bir dahli yoktur. İkinci kısım ise insan iradesinin kısmen söz konusu olduğu bela ve musibetler. Kısmen kabahatli olduğu. Örneğin trafik kazaları gibi örnek görebiliriz. Üçüncüsü ise insan iradesinin söz konusu olduğu bela ve musibetler. Örneğin; alkollü araç kullanmak sebebiyle verilen kazalar, dikkatsizlik ve tedbirsizlik sonucu maruz kaldığımız hastalıkları örnek gösterebiliriz. Bu saydığımız kuralların hepsi Cenabı Allah'ın takdiri iledir. Mümin olarak bizlere düşen sorumluluk ise kaderimizi bilmediğimizden dolayı başımıza gelen her çeşit bela ve musibete karşı tedbirimizi almak, bunlara maruz kaldığımız durumda ise sabredip kadere inanarak Cenabı Allah'a teslimiyet göstermektir."

Bu değerlendirmeye göre kişi tedbirini aldıktan sonra Covid-19'a yakalanırsa bu durum insan iradesini aşan musibetlere girmektedir. İH4'ün böyle bir durumda kişinin içinde bulunduğu duruma sabretmesini öğütlediği görülmektedir. Din görevlilerinin tamamı bu görüştedir. Dolayısıyla bu konuda din görevlileri arasında tam bir mutabakat olduğu gözlemlenmektedir.

Din görevlilerinin genel olarak dünyada vuku bulan salgınların ceza olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceği sorusuna ise daha önce değinilen birinci soru minvalinde yaklaştığı görülmektedir. Bu bağlamda 11 din görevlisi dünyada zaman zaman ortaya çıkan salgınları genel manada yani hepsini toplu düşünmek kaydıyla ceza olarak nitelendirmemektedir. Bu 11 tane din görevlisinin 9 tanesi genel manada salgınları uyarı olarak görürken, 2 tanesi ise imtihan olarak değerlendirmektedir. 10 din görevlisi ise genel manada salgınları ceza olarak konumlandırmaktadır.

2.2. Din Görevlilerine Göre Covid-19'un Dinî-Sosyal Hayata Etkileri

Araştırma esnasında örneklemedekilere yöneltilen soruların Covid-19 hastalığının etkileri ile ilgili olanlarının başında Covid-19'dan ölenlerin dinî olarak nasıl tanımlanacakları sorusu gelmektedir. Bu bağlamda, derinlemesine mülakat yapılan 21 din görevlisinden 19 tanesi Covid-19'dan vefat eden vatandaşları şehit olarak nitelendirmektedir. 1 din görevlisi ise bu hastalıktan vefat edenler için bu hastalığın günahlara kefarete olacağını belirtmektedir. Geriye kalan 1 din görevlisinin de hastalıktan vefat edenlerin şehit olarak nitelendirilemeyeceğini beyan ettiği anlaşılmaktadır. Araştırma örneklemindeki İmam-Hatip ve Mollaların tamamı, Müezzin-Kayyım ve Kur'an kursu öğreticilerinden de birer istisna olmak üzere hepsi Covid-19'dan vefat eden vatandaşları şehit olarak nitelendirmektedir. Dolayısıyla bu veriler ışığında din görevlilerinin büyük çoğunluğu Covid-19 hastalığı neticesinde vefat eden vatandaşları "hükmî şehit" olarak tanımlamaktadır. Fakat bu tanımlamada bazı şartların olduğu da gözlemlenmektedir. Nitekim İH3 (İmam-Hatip, Ağrı, 54 Yaş, Erkek, Ön Lisans, Ağrı/Merkez, Meslekte 35 Yıl) konuyu şöyle değerlendirmektedir:

"Şimdi elbette ki vefat eden insanların işte şehit vardır, gazi vardır. Normal bir vefat vardır. Fakat bu tür hastalıklar işte yangın, sel ondan sonra işte hamile olan bir kadının doğumdan dolayı vefatı buna benzer Peygamber Efendimizin bazı hadislerinde inşallah şehit hükmüne girer diyoruz. Ümidimiz odur. İnşallah öyle olur. Tabi burada amel de çok önemlidir. Eğer Covid-19'dan vefat eden insanın ameli iyi değilse, herhangi bir ibadeti yoksa Allah'a inancı

yoksa buna şehit demek de mümkün değildir. Ameline göre Cenabı Hak ona elbette ki şehit hükmü verir veya vermesi o Allah'ın bileceği bir şey."

Bu değerlendirmeden de anlaşılacağı üzere Covid-19'un bu hastalığa yakalananlar için dinî anlamda bir ecir olabilmesi İslam'ın temel kurallarına riayet ile kayıtlanmıştır. Araştırma örneklemindeki din görevlilerinin genel kanısı bu şekildedir.

Din görevlileri Covid-19 salgınından vefat eden yakınları olup olmasına ise, çoğunlukla hayır demişlerdir. Bu bağlamda 11 din görevlisi Covid-19 salgınından vefat eden yakını olmadığını belirtirken 10 tane din görevlisi ise salgından vefat eden yakınları olduğunu belirtmektedir. Bu soruda yakınlıktan maksat olarak akraba bağı kastedilmiştir. Din görevlileri arasında Covid-19 salgını vesilesiyle akrabalarından vefat sayısı bildirenlerin en fazla olduğu grup Molla diye bilinen din görevlileri olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü 5 Molladan 4'ü Covid-19 salgınından vefat eden akrabası olduğunu belirtmektedir. İmam-Hatip, Müezzin-Kayyım ve Kur'an kursu öğreticilerinde ise salgından vefat eden akrabası olmayanlar olanlardan fazla olarak gözükmektedir. Bu çerçevede, 4 İmam-Hatip, 3 Kur'an Kursu Öğreticisi ve 3 Müezzin-Kayyım Covid-19 salgınından vefat eden akrabası olmadığını belirtmektedir. Dolayısıyla salgından vefat eden akrabası olmayanların sayısının fazla olması sevindirici bir husus olarak dikkat çekmektedir. Fakat yakını vefat edenlerden olan M5 (Molla/İmam-Hatip, Erzurum, 31 Yaş, Erkek, Ön Lisans, Ağrı/Eğribelen, 8 Yıldır Molla) üzüntüsünü şu şekilde anlatmaktadır: *"Nenem vefat etti öz nenem. Allah rahmet eylesin inşallah. Kayseri'de vefat etti. Geçen sene Nisan ayıydı. O sıra yollar da kapalıydı. Biz de gidemedik. Çünkü dayılarım falan evleri hepsi karantinadaydı. Gerçekten çok üzüldüm. Üzülmemin en büyük sebebi nenemin cenazesine katılmadım. Cenabı Allah rahmet eylesin. Kesinlikle üzülmüşüzdür yani."* Buradan da anlaşılacağı üzere insanın bir yakınının vefat etmesi kadar onun cenazesine katılamaması da önemli bir üzüntü kaynağı olarak değerlendirilebilmektedir. Dolayısıyla ilgili salgın sürecinin bireylerin normal yaşamdaki yas duygularını da dönüştürdüğü ve bilinen yas tavırlarından farklı bir boyuta taşıdığı anlaşılmaktadır.

Din görevlileri salgın döneminde cemaat veya öğrencilerinde azalma olup olmama hususunda ise büyük çoğunlukla evet demektedirler. Dolayısıyla 20 din görevlisi salgın nedeniyle cemaatinde azalma olduğunu belirtmiştir. 1 din görevlisi ise (ki o da Kur'an kursu öğreticisi) salgın nedeniyle öğrencilerinde azalma olmadığını çünkü uzaktan eğitime geçtiklerini ifade etmiştir. Bu soru Kur'an kursu öğreticilerine öğrencilerinde azalma olup olmadığı noktasında sorulmuştur. Buradan hareketle Covid-19 salgınının gerek cami cemaati sayısını gerekse de medrese ve Kur'an kursu öğrencisi sayısını oldukça düşürdüğü anlaşılmaktadır.

Din görevlilerine yöneltilen bir başka soru olan cami, medrese, Kur'an kursunda kısıtlamaya gerek olup olmadığı sorusunda ise din görevlilerinin 15 tanesi kısıtlamalardan yana fikir beyan ederken 6 tanesi kısıtlamaya gerek olmadığı alınacak tedbirlerin yeterli olacağı noktasındadır. Örneğin, MK2 (Müezzin-Kayyım, Ağrı, 28 Yaş, Erkek, Lise, Ağrı/Merkez, Meslekte 7.5 Yıl) durumu şöyle ifade etmektedir: *"Kısıtlamaya gerek vardı çünkü şöyle söyleyeyim biz yüzde 98'i Müslüman bir ülkeyiz ve cumalar olsun bayramlar olsun bayağı kalabalık geçer bizde. Bizde adet geleneği biz el ele tutuşmadan yapamayız. Biz birbirimizi öpmeden bayramlaşamayız. Onun için hani salgın biraz daha bizden öte olması için hani camilerimizin kapanması biraz yerinde oldu. Fakat şöyle söyleyeyim o da etki etmedi maalesef. O da etki edemedi."* Alıntı yapılan yerden de anlaşılacağı üzere Türk Milleti'nin bazı ananevi özelliklerinden dolayı MK2 ibadethanelerde yapılan kısıtlamaların doğru olduğu kanaatindedir. Bu minvalde MK4 (Müezzin-Kayyım, Ağrı, 38 Yaş, Erkek, Ön Lisans, Ağrı/Merkez, Meslekte 14 Yıl) ise durumu *"Camide kısıtlamaya gerek vardı. Çünkü cami de isminden de anlaşılacağı üzere toplanma yeri olduğu için onun için kısıtlamaya gidilmesi gerekiyordu."* şeklinde yorumlamaktadır. MK4 de camilerin insanları bir araya getirme özelliğine vurgu yaparak hastalığın yayılmasının önlenmesinde ibadethanelerde kısıtlamaya gidilmesini doğru bulmaktadır. Kur'an kursu öğrencilerinden ise 3 tanesi cami ve Kur'an kurslarında kısıtlamalara gerek olmadığını ifade ederken 2 tanesi ise kısıtlamaların yerinde olduğu fikrindedir. Dolayısıyla Kur'an kursu öğrencilerinin çoğunluğunun kısıtlamalara karşı olduğu anlaşılmaktadır. Fakat İmam-Hatip, Molla ve Müezzin-Kayyımlarda ise kısıtlamaları yerinde bulanlar oldukça fazladır. 6 İmam-Hatip'in tamamı, 5 Müezzin-Kayyımdan 4'ü ve 5 Molladan 3'ü kısıtlamalardan yanadır. Fakat cami ve Kur'an kurslarında kısıtlamaya gerek olmadığını düşünenler de tedbirlere riayet edildiğinden kısıtlamaya gerek kalmadığı düşünmektedir. Örneğin, KKÖ4 (Kur'an Kursu Öğreticisi, Ağrı/Diyadin, 28 Yaş, Erkek, Ön Lisans/Lisans, Ağrı/Merkez, Meslekte 9 Yıl) durumu *"Yani tedbirler alınıyordu hocam. Tedbirler doğrultusunda, yani belli bölgelerde gerek yok gibiydi. Hala zaten kısıtlamalar devam ediyor. Yani bir şekilde gerek yok gibiydi hocam ama yine de büyükler ne takdir ederse onlar çünkü bizden daha bu işin içerisinde olduklarından dolayı yani takdir genellikle büyüklerde biz o şekilde itaate ediyoruz ya da kabulleniyoruz o şekilde."* Biçiminde değerlendirmektedir. Neticede din görevlilerinin büyük çoğunluğu kısıtlamalardan yanadır.

Covid-19'un etkileri bağlamında bir başka soruda ise örneklemedekilere din görevlilerinin salgını önlemede nasıl bir rolleri olabileceği soruldu. Bu çerçevede, örneklemedeki 21 din görevlisinin tamamı din görevlilerinin salgınla mücadelede önemli katkılarının olduğunu ifade etmektedir. Bu konuda özellikle KKÖ1'in (Kur'an Kursu Öğreticisi, Ağrı/Diyadin, 30 Yaş, Erkek, Ön Lisans/İslami İlimler Fakültesi Öğrencisi, Ağrı/Merkez, Meslekte 8 Yıl) yorumu dikkat çekmektedir. Nitekim KKÖ1 bu konuda:

"Hocam şimdi din görevlileri hocam eskiden beri millet onların sözlerini dinliyor, onların yaptıkları her şeyi doğruymuş gibi görüyor. Yanlış olsa bile yani bizim bu yöre özellikle insanları yani onların ne söylediği doğrudur kesindir şeyiyle baktıkları için yani imamlar, din görevlileri hocam Kur'an kursu hocaları millete yani bu duyuru şeyleri yaptığı zaman onlara veba hastalığı Peygamber Efendimiz (s.a.v.) emretmiş olduğu zaman gitmeyin veyahut millete buluşmayın gitmeyin dedikleri zaman onlar onlara inanıyorlar, güveniyorlar hocam sözlerini dinlemişlerdir muhtemelen yani."

İfadelerini kullanmaktadır. Burada özellikle vatandaşların din görevlilerinin sözlerini oldukça önemsemelerine yönelik olan kısım dikkatleri çekmektedir. Dolayısıyla salgınla ilgili kuralların din görevlileri tarafından cemaate hatırlatılmasında büyük fayda olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İH3 (İmam-Hatip, Ağrı, 54 Yaş, Erkek, Ön Lisans, Ağrı/Merkez, Meslekte 35 Yıl) bu konuya şöyle değinmektedir:

"Salgını kontrol altına almada din görevlilerinin etkinliği çoktur. Özellikle cemaatimize bu konuda benim kendim de şahsen çok uyarılarda bulundum. Temizlik hususunda, işte mesafe hususunda. Ondan sonra çocuklarına bizim tavsiyelerimizi anlatma hususunda çok tavsiyelerimiz oldu. Cemaatimiz de buna uydu. Din görevlileri bu hususta yani cemaati aydınlatma konusunda her bir din görevlisi kendi cemaatini aydınlattı. Bunun çok büyük etkisi oldu, katkısı oldu ki halen de devam ediyoruz buna. Bizim camimizde maske bulunduruyoruz. Biz maskesiz kesinlikle kimseyi camiye almıyoruz. Sosyal mesafe ayarlaması yapmışızdır. Herkes buna riayet ediyor, etmek zorunda. Etmeyenleri de uyarıyoruz. Bu yönüyle elbette ki çok büyük katkımız oldu diyebilirim."

Buradan hareketle halkın önemseydiği dinlediği din görevlilerinin salgınla mücadele bağlamındaki kuralları cemaate anlattıkları ve bunun da kurallara riayet anlamında oldukça olumlu dönütlerinin olduğu görülmektedir. Buradaki bir diğer önemli noktanın da din görevlilerinin Valilik ile koordineli çalışması hususu olduğu ifade edilebilir. Nitekim İH6 (İmam-Hatip, Ağrı, 26 Yaş, Erkek, Ön Lisans, Ağrı/Suç Atağı, Meslekte 8 Yıl) bu noktaya işaret etmektedir: *"Bu konuda da başkanlığımız olarak, din görevlileri olarak salgının başladığından bu yana her konuda din görevlilerimiz de valiliklerimizin bağlantılarıyla birlikte hareket ediyorlar."*

Valilik ve din görevlilerinin koordineli çalışmasında özellikle Vefa-Destek hattının ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim din görevlilerine derinlemesine mülakat esnasında salgın döneminde görevleri ile ilgili özel bir çabaları olup olmadığı hususu da soruldu. Bu soru neticesinde 16 din görevlisi özel çabası olduğunu, 5 din görevlisi ise özel bir çabası

olmadığını belirtmektedir. Özel çabası olduğunu belirtenlerden de 2 tanesi Vefa-Destek hattında görev yaptığını, 1 tanesi de merkezi sistemden halka uyarıda bulunma görevinde bulunduğunu belirtmektedir. Özel çabası olmadığını ifade eden din görevlileri ise genel kuralları hatırlatıp, salgın dönemindeki hassasiyetlere uymalarından bahsetmektedirler. Nitekim MK4 (Müezzin-Kayyım, Ağrı, 38 Yaş, Erkek, Ön Lisans, Ağrı/Merkez, Meslekte 14 Yıl) bu hususta şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: *"Görevimizle ilgili özel bir çabamız olmadı. Neden olmadı? Çünkü diğer alanlarda da olduğu gibi mesela temizliğe ziyaret etmeye çalıştık. Bunu cemaatimizle de paylaşmaya çalıştık. Onun haricinde çok fazla başka bir çalışma olmadı."*

Din görevlilerine sorulan bir diğer soru da kısıtlamalara uymamanın dinen bir hata olup olmadığıdır. Bu çerçevede 21 din görevlisinin tamamı kısıtlamalara uymayanların dinen hata ettiklerini vurgulamaktadır. Burada din görevlilerinde özellikle kul hakkı vurgusunun öne çıktığı görülmektedir. Nitekim İH5 (İmam-Hatip, Trabzon, 30 Yaş, Erkek, Ön Lisans, Ağrı/Merkez, Meslekte 9 Yıl) bu durumu şöyle ifade etmektedir:

"Yani tabii ki bu konuda hem dini anlamda bakacak olursak ayeti kerime ile Allah-u Teâlâ buyuruyor ki "Kendi elinizle kendinizi işte kötülüğü atmayın, götürmeyin." Tabii ki dini anlamda sorumluluktur. Hem Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'ın hadisi şeriflerinde de var. Yani "Bir musibet bir salgın olduğu zaman açık alanda iseniz siz de hastalık varsa oradan dışarı çıkmayın. Evinizde durun oturun ya da o salgın olduğunu bildiğiniz yere gitmeyin." Bu konuda tabii ki yani kurallara riayet etmeyenler, umursamayan tabii ki sorumludurlar. Yani burada kul hakkı devreye giriyor. Başkalarına bu hastalığı bulaştırarak."

Din görevlilerine Covid-19 salgınının etkileri bağlamında sorulan bir diğer soru da Covid-19 salgınına yakalanıp yakalanmadıkları ve eğer yakalandıysa da aldıkları dini eğitimin ilgili süreci anlatmada nasıl bir faydası olduğu sorusudur. Bu çerçevede din görevlilerinden 11 tanesi salgına yakalandığını ifade ederken 10 tanesi salgına yakalanmadığını belirtmektedir. Salgına yakalandığını ifade edenler arasında en fazla sayının Müezzin-Kayyımlarda olduğu görülmektedir. 5 Müezzin-Kayyımdan 3 tanesi salgına yakalandığını ifade etmektedir. 6 İmam-Hatipten de 3 tanesi salgına yakalandığını söylemektedir. 5 Molla ve Kur'an kursu öğreticisinden de 2 tanesi salgına yakalandığından bahsetmektedir. Dolayısıyla salgına yakalanma oranı en az Molla ve Kuran kursu öğreticilerindedir. Salgına yakalanan din görevlileri aldıkları dinî eğitimin yakalandıkları hastalıkla başa çıkmada olumlu katkısının olduğundan söz etmektedir. Bu din görevlilerine göre edindikleri dinî eğitim onlara manevî destek sağlamıştır. Nitekim İH4 (İmam-Hatip,

Ağrı, 26 Yaş, Erkek, Ön Lisans, Ağrı/Merkez, Meslekte 6 Yıl) bu konuyu şöyle değerlendirmektedir:

"Bu dönemde elimden geldiği kadar bu salgının yani Peygamber Efendimizin bir hadisi şerifi vardır. Der ki "İnsanın eline batan diken dahi günahlarına kefarete olur." Bu hastalığın da benim için bir imtihan olduğunu benimseyip günahlarıma kefarete olacağına inanarak ibadetlerime daha çok yoğunlaşarak zaten fazla ağır bir şekilde de geçirmedim. O şekilde çok fazla beni yormadan da geçirdim yani. Herhangi bir sıkıntı yaşamadım bu konuda."

Din görevlileri dinî hizmette buldukları cemaatlerinin kendilerine salgınla alakalı sorular sorulduğuna değinmektedir. 17 din görevlisi gerek cemaat gerekse de öğrencilerinin kendilerine salgınla alakalı sorular sorduğunu belirtmektedir. 3 din görevlisi bu konuda sorular almadığını ifade etmektedir. 1 din görevlisi ise bu konuya değinmemektedir. Neticede 17 din görevlisinin salgınla alakalı gerek cemaat gerekse de öğrencilerinden sorular aldıklarını belirtmeleri din görevlilerinin ilgili konuda din hizmeti verdikleri kitleyle önemli bir iletişiminin yönlendirmesinin olduğunu göstermektedir. Nitekim İH5 (İmam-Hatip, Trabzon, 30 Yaş, Erkek, Ön Lisans, Ağrı/Merkez, Meslekte 9 Yıl) bu konuda "Yani genel anlamda sorular işte salgında ölen şehit midir? İşte ya da işte bu salgın gerçekte var mı? Yani bu konuda sorular tabii ki geneli insanların sormuş olduğu soruları cemaatimiz de ara sıra bizlere soruyor. Biz de elimizden geldiğince bilgimiz olduğu konularda bilgilendirmeye, insanları aydınlatmaya çalışıyoruz elhamdülillah." İfadelerini kullanmaktadır. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere din görevlileri ile din hizmeti alan kitle arasında salgınla alakalı önemli bir bilgi trafiği veri akışı olduğu görülmektedir.

Din görevlilerine sorulan bir diğer soru da salgından vefat etmiş bir vatandaşa dinî hizmette bulunup bulunmadıkları hususudur. Bu minvalde 21 din görevlisinden 15 tanesi salgından vefat eden bir vatandaşa dinî hizmette bulunmadığını ifade ederken 6 din görevlisi ise böyle bir hizmette bulunduğunu beyan etmektedir. Salgından vefat eden vatandaşlara dinî hizmette bulunan din görevlilerinin gözlemleri ise oldukça dikkat çekmektedir. Örneğin, salgından vefat eden bir vatandaşın cenaze namazını kıldıran MK1 (Müezzin-Kayyım, Ağrı, 40 Yaş, Erkek, Ön Lisans Mezunu/İslami İlimler Fakültesi Öğrencisi, Ağrı/Merkez, Meslekte 9 Yıl) bu konuda "...gözlemlerim mesela insanlar daha çok çekiniyordu yani." Derken İH4 (İmam-Hatip, Ağrı, 26 Yaş, Erkek, Ön Lisans, Ağrı/Merkez, Meslekte 6 Yıl) ise "Bilmiyorum, o anki yakınları vefat eden kardeşlerimiz ne gibi duygular hissediyorlar ama ben dışardan bakan yani namazı kıldıran imam olarak gerçekten çok zor bir durumdu. Çünkü herkes mesafeli olarak duruyor yani. Hatta buna da şahit oldum. Defnettikten sonra cenazeyi toprak atma merasiminde kürek tutmakta dahi acaba tutayım mı,

ya hasta olursam falan gibi düşüncelere kapılıyorz açıkçası." İfadelerini kullanmaktadır. Yine İH2 (İmam-Hatip, Ağrı, 26 Yaş, Erkek, Ön Lisans, Ağrı/Geçitalan, Meslekte 6 Yıl) ise

"İnsanlar hep uzak kalır ondan. Annesi, babası, o ölen kişinin annesi, babası hatta çocuğu bile ona dokunamaz. Yani çok garip bir şey ve ben bunu kendimi gördüm. Yıkamadım tabi ki ama cenaze namazını kıldırılmışımdır, defnetmişimdir. Benim kendi köyümde de olmuştur bu olay. Namaz kıldığımda tabi ki bir özellikle yaşlarımızın yani yaşlılarımız cenaze namazına gelmemişlerdir onu biliyorumdur ondan sonra insanlar kaçıyor yani o cenazeden kaçıyorlar. Hatta bazı kardeşlerimizin orada genç kardeşlerimizin yani ona o cenazeye bu işte kötü bir mesela diyelim bir kötü bir alışkanlığı vardır diye Allah-u Teâlâ bu cezayı ona vermiş falan. Bunu diyenler de vardır. Ben bunu duydum."

Demektedir. Kendi dedesinin cenazesini yıkayan KKÖ3 (Kur'an Kursu Öğreticisi, Ağrı, 30 Yaş, Erkek, Lisans, Ağrı/Merkez, Meslekte 7 Yıl) de "Şöyle sürekli hissettiğim şey dünyanın fani olduğunu, mutlak bir insanın eceli geldiği zaman bazı sebeplerin doğacağını ve bu konuda da yakınım da olsa başka birinin de olsa ebedi bu dünyada kalmayacağını hissiyatı bende oluştu." Şeklinde meseleyi değerlendirmektedir. M4 (Molla/İmam-Hatip, Ağrı, 35 Yaş, Erkek, Ön Lisans, Ağrı/Merkez, Meslekte 9 Yıl) ise salgından vefat eden bir vatandaşın cenaze namazını kıldırıp defin işlemleriyle ilgilendiği tecrübesi ile alakalı:

"Hocam orada gözlemediğim olay şuydu, hakikaten eskiden biz hep şöyle dedik. Ölüm ansızın gelir de bu kadar inanmamıştık. Adeta sanki gerçeğe dönüşmüş, vücut bulmuş haliydi. Her ne kadar eskiden dilimizle ölüm ani gelir işte aniden gelir. Şöyle böyle derken daha dün beraber yiyip içtiğimiz kişinin bugün ansızın hiç sorunu yokken bir nefes darlığından aniden kaybettiğini ve şu anda cenazesinde olduğumuzu gördük. Gerçekten hani şok dediğimiz, şok etkisi yaratan, insanın ruhi boyutuyla ya da dini anlamda insanda şok etkisi yaratan hisler yaşadık cenaze definlerinde, cenaze namazlarında. Bunu zaman zaman cemaatimizle paylaştık. Daha dün işte şu şahısla beraberdik, bugün görmüyoruz. Ona göre kendimize tedbir, kendimizi dezenfekte edelim, tedbirler alalım, dikkat edelim diye. Rabbim bütün bu hastalıktan dolayı hayatını kaybetmiş olan kardeşlerimize rahmet eylesin. İnşallah kendilerine Rabbim şehit sevabı yazmıştır. Mükâfatını vermiştir onlara inşallah."

Biçiminde gözlemlerini aktarmıştır. Son olarak M5 (Molla/İmam-Hatip, Erzurum, 31 Yaş, Erkek, Ön Lisans, Ağrı/Eğribelen, 8 Yıldır Molla) de:

"Nasıl bir farkı oldu yani şöyle bir şey söyleyeyim bunu sordunuz ben definle ilgili bir kelime söylemek, bir cümle oluşturmak istiyorum. O sıra cenaze namazını kılacaktık. Bizim değerli bir medrese arkadaşımız şu anda ambulansa bakıyor Ağrı Devlet Hastanesi'nde. Cenazeyi getirdik mezarlığa baktım ki kimse cenazeyi ambulandan indirmiyor. Herkes kaçıyor yani 2 metre 3 metre arayla duruyorlar. Gittim o hoca arkadaşımın yanında onun tam tertibatlı teşekküllü yani hazır ve ... hocam bu cenaze namazını kılmam lazım. Topluluk var bir an önce bu milletin dağılması lazım. Cenazeyi defnetmemiz lazım dedim ve o arkadaşım elini cenazeye attı. Bir de adamın bir oğlu adam da yani kilolu bir insandı. 2 kişiyle o kişiyi kabre indirdiğimizi gördüm. Hakikaten çok duygulandım. Yani kıyamet gününde insan anasından babasından kaçır diyor ya Kur'an-ı Kerim. Bir nevi o ayet aklıma geldi. Ya yarın biz ölse biz de mi böyle olacağız? Hani çok zor bir duyguydu. Onun için gerçekten dine sarılmamız, Kur'an'a sarılmamız lazım diye düşünüyorum."

İfadelerini kullanmaktadır. Bu alıntılardan anlaşılacağı üzere Covid-19 salgını insanların yas duygularını dahi etkilemiştir. Nitekim insanlar yakınlarının cenazelerinde birbirlerine sarılıp acılarını paylaşamamıştır. Yine yakınlarını kaybedenlerin salgın korkusu yani hastalığa yakalanma tedirginliği yer yer yaslarını yaşamalarını önemli ölçüde şekillendirmiştir.

Din görevlilerine sorulan bir diğer soru olarak vaaz ve hutbelerinde salgını işleyip işlemedikleri hususu da önemlidir. Nitekim 21 din görevlisinden 20 tanesi salgınla ilgili vaaz hutbelerde cemaatlerine bilgilendirmede bulduklarını ifade etmektedir. Geriye kalan 1 din görevlisi ise salgına yakalanması nedeniyle görevden belli bir müddet uzak kaldığını dolayısıyla vaaz ve hutbeye çıkmadığından bu görevi icra edemediğini belirtmektedir. Vaaz ve hutbelerinde salgına değinen din görevlileri genelde vaazları kendi imkânları ile hazırladıklarını ifade etmekte. Hutbelerin ise Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan geldiği dolayısıyla Diyanetten gelen hutbeleri kullandıklarını söylemektedirler. Bu bağlamda bu durum din görevlilerinin her fırsatta salgınla alakalı vatandaşları bilinçlendirmede önemli bir görev ifa ettiğini göstermektedir. Buradan hareketle din görevlilerinin salgınla mücadelede önemli bir katkı sundukları da anlaşılmaktadır.

Son olarak din görevlilerine yakın çevrelerinin salgından nasıl etkilendiği ve bu konudaki gözlemleri sorulmuştur. 21 din görevlisinden 15 tanesi Covid-19 nedeniyle yakın çevrelerinde vefat olduğunu belirtmiştir. 6 din görevlisi ise ilgili hastalık nedeniyle çevrelerinde vefat olmadığını belirtmiştir. Bu konuda özellikle İH3'ün (İmam-Hatip, Ağrı, 54 Yaş, Erkek, Ön Lisans, Ağrı/Merkez, Meslekte 35 Yıl) değerlendirmeleri dikkat çekicidir: *"Aklıma gelen bir arkadaşımız vardı. Hem umreci arkadaşım. Kendisi hacıydı, gençti. Kendisi*

beni aradı. Yoğun bakımda olduğunu, durumunun iyi olmadığını bana dua et demişti. Ona dua ettik. Hatta cemaatimizden de dua istedik. Namazlı niyazlıydı. O, Kuran okuyan bir insandı. Allah gani gani rahmet eylesin." Alıntıda da anlaşılacağı üzere din görevlilerinin salgından olumsuz etkilenme yönlerinden biri de tanıdıkları yakın çevredeki hatta din hizmeti verdikleri vatandaşların salgından dolayı vefat etmeleridir. Araştırma örnekleminde yer alan 15 din görevlisinin yakın çevrelerinde salgından dolayı vefat eden bulunduğunu belirtmesi de ilgili salgından din görevlilerinin psikolojik olarak ne kadar etkilendiklerini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Dolayısıyla ilgili salgın sürecinin din görevlilerini olumsuz anlamda oldukça etkilediği ifade edilebilir.

1. Sonuç ve Değerlendirmeler

Araştırma neticesinde örneklemedeki din görevlilerinin çoğunluğu Covid-19 hastalığını imtihan olarak tanımlamaktadır. Din görevlilerinin tamamı ise hastalığa yakalanma veya hastalık sebebiyle vefat etmeyi bir kader olarak görmektedir. Bu noktada din görevlilerinin özellikle tedbir vurgusu yaptığı da görülmektedir. Din görevlilerinin çoğunluğu dünyada genel manada vuku bulan salgınları ise uyarı olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla buraya kadar işaret edilen yaklaşımlar din görevlilerinin Covid-19 hastalığına olan bakış açılarını yansıtmaktadır.

Din görevlilerinin Covid-19 salgının etkileri bağlamında ise büyük çoğunluğu hastalıktan vefat eden vatandaşları "hükmi şehit" olarak saymaktadır. Burada da İslam'a uygun bir hayat vurgusu dikkat çekmektedir.

Din görevlilerinin çoğunluğu hastalıktan vefat eden yakını olmadığını belirtmektedir. Dolayısıyla bu durum olumlu olarak okunabilir.

Din görevlilerinin tamamına yakını (20) cemaat ve öğrencilerinde salgın nedeniyle azalma olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla din görevlilerinin meslekî ilişkileri de salgından olumsuz etkilenmiştir.

Din görevlilerinin büyük çoğunluğu cami ve Kur'an kurslarındaki kısıtlamaları yerinde bulmaktadır.

Din görevlilerinin tamamı salgınla mücadelede kendilerinin önemli rolleri olduğunu belirtmektedir.

Din görevlilerinin büyük çoğunluğu salgınla mücadelede görevi ile ilgili özel çaba ve gayreti olduğundan bahsetmektedir.

Din Görevlilerinin tamamı salgınla mücadelede kısıtlamaya uymayanların dinen hata işledikleri kanısındadır. Burada özellikle kul hakkı vurgusu dikkat çekmektedir.

Din görevlilerinin çoğunluğunun Covid-19 salgınına yakalandığı gözlemlenmektedir. Dolayısıyla din görevlerinin meslekleri yanında bizzat kendilerinin de salgından olumsuz etkilendikleri anlaşılmaktadır.

Din görevlilerinin büyük çoğunluğu gerek cemaat gerekse de öğrencileri tarafından kendilerine salgınla ilgili sorular sorulduğu ve kendilerinin de bu soruları cevapladıkları anlaşılmaktadır. Bu husus da din görevlilerinin salgınla mücadele kapsamında halkı bilinçlendirmede önemli bir fonksiyon icra ettikleri kanısını doğurmaktadır.

Din görevlilerinin 6 tanesi salgın sebebiyle vefat eden vatandaşlara dinî hizmette bulunduğunu ifade etmektedir.

Din görevlilerinin tamamına yakını salgını vaaz ve hutbelerinde işlediği yönünde görüş bildirmektedir. Burada da vaazları kendileri hazırladıkları, hutbeleri ise Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan aldıkları vurgusu dikkat çekmektedir.

Din görevlilerinin büyük çoğunluğu yakın çevrelerinde Covid-19 nedeniyle vefatlara rastladıkları yönünde fikir beyan etmektedir. Burada din görevlilerinin duygusal olarak bu vefatlardan etkilenme vurguları dikkat çekmektedir.

KAYNAKÇA

Akbaba, Muhsin, Kurt, Burak, Nazlıcan, Ersin. "Yeni Coronavirus Salgını: MERS-CoV." *Turkish Journal of Public Health*, 12/3, (2014): 217-227.

Akyol, Asiye Durmaz. "Şiddetli Akut Solunum Yetmezliği Sendromu SARS Ve Korunma Önlemleri SARS." *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 21/2 (2005): 107-123.

Arslan, Recep. "Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Covid-19", *Göller Bölgesi Aylık Ekonomi ve Kültür Dergisi*, 8/85 (2020):35-41.

Çapcıoğlu, İhsan. Kaya, Emine. *Pandemi Döneminde Türkiye'de Dini Hayat*, Ankara: Diyanet-Sen. 2021.

Gashi, Feim. "Koronavirüse Yakalanmış Kişilerde Tedavi Döneminde Dini Başa Çıkmanın Etkisi" *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1 (2020): 89-112.

Gültekin, Mehmet Bekir. "Covid-19 Pandemisi Sürecinde Din Görevlileri-Cami-Cemaat İlişkileri (Ankara/Yenimahalle Örneği)" *Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/2 (2020): 131-164.

İmil, Muhittin. "Kutsal Dünyanın Virüsle İmtihanı: Post-Pandemik Dönem ve Din." *Dini Araştırmalar*, 23/57 (2020): 65-94.

Sampathkumar, Priya, Temesgen, Zelalem, Smith, Thomas, Thompson, Rodney. "SARS: Epidemiology, Clinical Presentation, Management, And Infection Control Measures", *Mayo Clinic Proceedings*, Volume 78, Issue 7 (July 2003): 882-890.

Temel, Mustafa Kemal. *1918 Grip Pandemisi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012.

Yolun, Murat. *İspanyol Gribinin Dünya ve Osmanlı Devleti üzerindeki etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman Üniversitesi, 2012.

İnternet Kaynakları

<https://www.medicalpark.com.tr/ispanyol-gribi/hg-2471> Erişim Tarihi: 06.03.2021.

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52473039> Erişim Tarihi: 06.03.2021.

<https://covid19.tubitak.gov.tr/dunyada-durum> Erişim Tarihi: 06.03.2021.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Akâidü'n-Neseff", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/217-218. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.